

Джон Лок

ДВА ТРАКТАТИ ПРО ПРАВЛІННЯ

Переклав з англійської

Павло Содомора

«Наш Формат» · Київ · 2020

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

УДК 141:321](0.064)
Л 73

Лок Джон

Л 73 Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. — К. : Наш Формат, 2020. — 312 с.
ISBN 978-617-7863-21-1 (паперове видання)
ISBN 978-617-7863-22-8 (електронне видання)

Для нас Джон Лок є батьком політичного лібералізму, а для Англії XVII століття філософ був прискіпливим відчайдухом, що підірвав абсолютистську систему. Спочатку він долучився до Славної революції 1688 року, а потім написав працю, у якій поставив під сумнів божественність влади монарха. Ба більше, аргументував, що влада залежить від людської волі й підпорядковується природному закону.

Його погляди змінили устрій низки країн, у тому числі і США: американські ідеї свободи беруть початок із філософії Лока. І хоч праця вже пережила три століття, вона досі актуальна. Особливо для українців, які знайдуть у «Двох трактатах про правління» і «своє»: причини Революції Гідності.

УДК 141:321](0.064)

ІНСТИТУТ ПРОСВІТИ

Видано за підтримки ГО «Інститут Просвіти»

Особлива подяка Оксані Сиройд

Перекладено за виданням: John Locke. *Two Treatises of Government* (New York, Hafner Publishing Company, 1965).

ISBN 978-617-7863-21-1 (паперове видання)
ISBN 978-617-7863-22-8 (електронне видання)

Усі права застережено
© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2020

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

ЗМІСТ

<i>Від перекладача</i>	7
<i>Передмова</i>	17

ТРАКТАТ ПЕРШИЙ

Хибні принципи і підвалини сера Роберта Філмера та його послідовників викрито і розкритиковано

Розділ I	23
Розділ II. Про Батьківську і Царську Владу	26
Розділ III. Про Адамовий титул Верховенства відповідно до створення	34
Розділ IV. Про Адамовий титул Верховенства на підставі дару (Бут. 1:28)	40
Розділ V. Про Адамовий титул Верховенства на підставі підкорення Єви	57
Розділ VI. Про Адамовий титул Верховенства на підставі Батьківства	62
Розділ VII. Про Батьківство і власність, що приймаються як витoki Верховенства	80
Розділ VIII. Про надання Верховної монархічної влади Адама	85
Розділ IX. Про монархію за спадкоємством від Адама	88
Розділ X. Про спадкоємця Адамової монархічної влади	103
Розділ XI. Хто спадкоємець	106

ТРАКТАТ ДРУГИЙ

Про істинні начала, межі та призначення цивільного правління

Розділ I. Про політичну владу	155
Розділ II. Про стан природи	157
Розділ III. Про стан війни	165
Розділ IV. Про рабство	169
Розділ V. Про власність	171
Розділ VI. Про батьківську владу	187
Розділ VII. Про політичну чи цивільну спільноту	203
Розділ VIII. Про початки політичних спільнот	214
Розділ IX. Про цілі політичної спільноти і правління	232
Розділ X. Про форми республіки	236
Розділ XI. Про поширення законодавчої влади	238
Розділ XII. Про законодавчу, виконавчу і федеративну владу республіки	246
Розділ XIII. Про підпорядкування влади в республіці	249
Розділ XIV. Про прерогативу	256
Розділ XV. Про батьківську, політичну і деспотичну владу, осмислені разом	262
Розділ XVI. Про завоювання	266
Розділ XVII. Про узурпацію	279
Розділ XVIII. Про тиранію	281
Розділ XIX. Про занепад правління	289

ВІД ПЕРЕКЛАДАЧА

I. Історичний контекст

«**Е**x nihilo nihil — ніщо не виникає з нічого», — стверджує Лукрецій у «Природі речей», лише Бог створив світ з нічого. Тому, щоб зрозуміти причини виникнення того чи іншого явища, тієї чи іншої особистості, потрібно бути обізнаним з історичним тлом і соціальним контекстом, з передумовами, які спричинили виникнення того чи іншого феномена. Щодо цього для нас не так важливі формальні дати, які небагато можуть нам показати: набагато важливіше уявляти собі відповідне середовище, у якому зростали, виховувалися і творили ті чи інші люди. Отож Джон Лок (1632–1704) народився в той самий рік, у який вийшов друком «Трактат про знаки» Джона Пуансо — праця, яка підсумовувала схоластичну філософську традицію, починаючи від святого Августина Блаженного і аж до святого Томи з Аквіну. Було йому п'ять років, коли побачив світ Декартів «Дискурс про метод» — один із найвпливовіших творів у модерній філософії, дуже важливий для розвитку природничих наук. Дев'ять — коли вийшли «Медитації про першу філософію»; Локові було вісімнадцять, коли Декарт помер, а Франція справила йому пишний похорон з усіма почестями за державний кошт — унікальна подія в історії філософії. Тож Лок зростав у контексті бурхливого розвитку філософської думки, який поєднувався з формуванням природничих наук. За свого життя філософ мав можливість спілкуватися з людьми, які стали легендами для наступників, — поетом Джоном Драйденом, лордом Ентоні Ешлі Купером, видатним англійським політиком періоду інтеррегнум (між королями), Ісааком Ньютоном та іншими видатними діячами науки, культури та політики.

Здобувши блискучу освіту в престижній Вестмінстерській школі в Лондоні, Лок вподобав собі професію лікаря. Усе, що він спостерігав і з чим стикався, засновувалося на чуттях: дарма що такий погляд не узгоджувався з новітнім шляхом, який рекомендував Декарт, що полягав у зверненні виключно до думки, лишаючи досвід і чуття осторонь. Не знаходив нічого цікавого Лок і в тематиці занять у тогочасних навчальних закладах, що базувалися на системі Арістотеля. Тому він випрацював свій погляд на книгу природи. Цей погляд полягав у ствердженні вирішальної ролі досвіду в процесі пізнання людиною світу й набув оформлення у праці *An Essay concerning Humane Understanding* («Есей про людське розуміння»). Як бачимо, слово «людське» у назві твору має таке написання, заведене в часи Лока: тобто англійська мова не була такою, яку маємо сьогодні, але докладніше про це — згодом у належному місці. Отже, Лок відкидає Декартові теорії про вроджені ідеї, від яких дістав свій початок модерний раціоналізм, натомість започатковуючи те, що матиме назву «емпіризм»; чи це був правильний погляд, чи ні — не намагатимемося відповісти. Скажемо лише, що вся подальша історія модерної, та й значною мірою постмодерної філософії є розвитком цих двох напрямів виникнення людського пізнання: тобто чи щось є у нас вроджене, апріорне, чи все, що ми знаємо, здобує з досвіду й чуттів, тобто апостеріорне. Згодом Іммануїл Кант намагатиметься синтезувати ці два напрями у «Критиці чистого розуму», Гегель прагнутиме зовсім їх відкинути, переформивши в інші терміни, хоча й безрезультатно (Deely J. *Four Ages of Understanding*. Toronto, 2001). Відтак раціоналізм й емпіризм далі існували під виглядом феноменології й аналітичної філософії, а ідеї вродженої природи мови відродилися в поглядах Ноама Хомського вже в середині попереднього століття.

Однак у реальному житті не все відбувається так чудово, як це може звучати в розповіді: адже новаторські ідеї вкрай рідко (якщо й взагалі будь-коли) здобувають підтримку в середовищі їхнього зародження. Тому й історія засудження філософів релігійною й політичною владою (яка тривалий час була єдиним, що унаочнюється з тексту «Трактатів») була б довгою і вимагала б кількох томів, щоб докладно її викласти. Заледве якийсь значний мислитель Середньовіччя, включно зі святим Томою, unikнув засудження владою в той чи інший період. Уже після епохи Середньовіччя перехід в «Епоху Розуміння» полум'яно освітив Джордано Бруно: його привселюдно спалили за ересь заперечення бо-

жественності Христа 1600 року. Тридцять три роки по тому, за рік після народження Лока, Галілео Галілея засудили до домашнього ув'язнення за прихильність до теорії геліоцентричної системи світу, що суперечила тодішній офіційній доктрині про геоцентричну систему. Довідавшись про засудження Галілея, Декарт поквапився забрати з видавництва свій рукопис трактату «Про світ» (*Le Monde*), а вищезгаданий Пуансо, дарма що був тісно пов'язаний з вищим церковним керівництвом і прибічником панівної на той час схоластичної філософії, відмовився опублікувати свій трактат «Про астрономію», знищивши всі рукописи. Належне місце в цій історії посів би й Джон Лок.

Не вдаючись у перипетії політичного життя тогочасної Англії, скажемо лишень, що політична партія (the Country Party), прихильником якої був Лок, перебувала в опозиції та намагалася усунути брата короля Чарльза II, Джеймса, із претендентів на трон. У 1683 році з цією метою влаштували змову, яка ввійшла в історію під назвою Амбарна змова (Rye House Plot). Заколотники намагалися вбити короля Чарльза II і його брата, Джеймса. Лок, запідозрений у причетності до державного перевороту, був змушений втекти з рідної Англії в Нідерланди, хоча дуже мало переконливих фактів підтверджують таку причетність. Вступ до «Двох трактатів про правління» був написаний уже після так званої Славної революції (Glorious Revolution) 1688 року, коли вперше весь твір був виданий анонімно. Однак сама праця написана значно раніше, як вважають дослідники (Uzgalis, William, *John Locke*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy), а саме — 1681 року, упродовж так званого *Exclusion crisis*, тобто проведення закону, який мав би виключити вищезгаданого брата короля із претендентів під претекстом, що той був католиком, а не протестантом. Можливо, твір був покликаний частково виправдати заплановане збройне повстання, яке так і не вдалося здійснити: читаючи книгу, матимемо змогу відчувати, що автор має на увазі, говорячи про розв'язання політичних питань силою (II, 192 тощо). Тому й Лока вважають «апостолом» революції 1688 року — найпоміркованішої та найуспішнішої революції з усіх, за словами Бертрана Рассела, оскільки всіх її цілей було досягнуто. Менше з тим, філософ згодом видав твір анонімно.

II. Сутність і значення «Трактатів»

Історія засудження філософів церковними й політичними колами має й свій інший, позитивний бік. Насамперед, середньовічні монастирі, перейнявши традицію античних академій і ліцеїв, стали центрами освіти: згодом із них вирости університети, у яких провідною залишалася система Арістотеля, хоча вже «християнізованого» середньовічними теологами. Ця теологія й досі залишається основою католицької Церкви, тому не дивно, що епоха модерну своїм виникненням завдячує попередньому, латинському періоду. Адже за тих самих християнських цінностей змінювалися лише погляди й погляди, а критичне ставлення, можливо, інколи надто строге, працювало на благо істини: вона народжувалася у складних суперечках. Цю полеміку й бачимо у «Двох трактатах»: саме тому їх маємо два, оскільки автор зіставляє погляд своїх попередників із власним баченням, дарма що всі спираються на єдине джерело — Святе Письмо. У першому трактаті, чи пак розвідці, Лок дуже докладно, навіть на перший погляд може видатися, що надто докладно, аналізує погляди Роберта Філмера, прихильника абсолютної монархії, на Святе Письмо: дивляться на нього Джон Лок і його попередник, як матимемо змогу побачити, цілком по-різному. Основний твір Філмера, що вийшов під назвою *Patriarcha* 1680 року, містив усі ті погляди, які Лок прагнув заперечити. Тому головною ідеєю першої частини «Трактатів» є заперечення божественного походження правителів: непорушна традиція виведення роду від богів тривала ще з часів античності (Светоній. Життєписи дванадцяти цезарів. — Львів, 2012). Очевидно, Лок має на увазі розділення Церкви й політики. На перший погляд видається нудним, непотрібним і нецікавим такий детальний виклад суперечностей і неузгодженостей праці сера Роберта, однак насправді Лок у цьому виявляє науковий підхід до питання. Це не розважальна література, а наукова: інакше книга не справила б такого впливу на розвиток демократії. У другому трактаті, спираючись на висновки першого, Лок будує свою, на той час революційну і новітню, політичну теорію, яка згодом стала підґрунтям для конституцій багатьох країн, зокрема й конституції однієї з найбільших і найдемократичніших країн світу — Сполучених Штатів Америки. В її основі закладено те, що людина народжується вільною. Зауважмо, що в час написання твору почалося заселення цього континенту (II, 46).

З уваги на важливість твору, перед прочитанням книги варто хоча б коротко ознайомитися з ключовими концептами, якими послуговується автор.

1. Природний закон і природне право. Чи не основним концептом політичної філософії Лока є теорія природного закону. Цей концепт існував ще задовго до Лока: в аналогічному значенні його віднаходимо в «Сумі теології» святого Томи з Аквіну (Святий Тома з Аквіну. Сума теології. — Львів, 2010). Тобто йдеться, головним чином, про підставову різницю між тими загальними моральними істинами, які прикладаються і є спільними для всіх людей, незалежно від місця чи території, і тими законами, які укладені для використання на певних територіях. Ця різниця часом формулюється як різниця між природним і позитивним (укладеним) законом. Природний закон можна пізнати лише з розуму, його не існує в писаному вигляді, на відміну від позитивного закону, який укладають люди для свого користування. Крім того, існує різниця між природним і Божим законом: останній викладено у Святому Письмі. Для Лока природний і Божий закон узгоджуються і часто перекривають один одного, хоча й не змішуються. Але філософ, як видно з тексту, не вдається у виявленні розходжень між природним і Божим законом, які все-таки є. Водночас поряд із природним законом існує й природне право: закон передбачає обов'язок, право передбачає привілеї. Важко сказати, що для Лока головніше — закон чи право. Деякі дослідники (Leo Strauss), підкріплюючи свої міркування цитатами з тексту, стверджують, що Лок визнає зобов'язання природного закону чинними лише тоді, коли немає загрози для власного збереження (II, 20 тощо), оскільки самозбереження є найголовнішим, на чому Лок неодноразово наголошує. Тобто деякі дослідники вважають, що право є головним. Існує й інша думка (Dunn; Tully), що основним є все-таки закон, оскільки Лок, наголошуючи на збереженні життя, свободи й власності, стверджує обов'язок не вбивати, не поневолювати й не красти. Існує ще й третій погляд на співвідношення закону й права (Simmons), за яким права та обов'язки рівнозначно фундаментальні для Лока, оскільки взаємодоповнюють одне одного. До того ж сучасні теорії природного права (Tierney) походять із середньовічних теорій природного закону, який містив приписи, як діяти і як не діяти в тих чи інших випадках. Менше з тим, кожен має право на власну думку, уважно прочитавши текст.

2. Стан природи. З першого погляду, концепт стану природи, який бачимо у «Двох трактатах», доволі простий і зрозумілий. Тобто, як про

це говорить сам Лок (II, 19), полягає він у відсутності загального судді, до якого можна звернутися. Саме цим стан природи відрізняється від спільноти, де існує певний легітимний визначений суд, до якого можна апелювати в разі потреби, і також від стану війни, у якому людина сама відвойовує свої права. Про це сам автор говорить у багатьох місцях. Але, читаючи текст, бачимо, що деякі люди все-таки можуть перебувати і в стані природи, і одночасно й у легітимній спільноті, як-от іноземці (II, 9) або неповнолітні діти (II, 15). Докладніше це питання досліджували різні науковці (Simmons; Strauss), тому тут не вдаватимемося в деталі. Крім того, дехто вважає, що Лок описує стан природи як первісне суспільство, без ієрархії, тобто не таке, як представляє Святе Письмо. Не заглиблюючись у детальний аналіз досліджень, щоб не зайти надто далеко, скажемо, що Лок вважав людину Божим творінням, а правління — людським: у цьому й полягає різниця між тим, як осмислював людину Джон Лок і, скажімо, Томас Гоббс у творі «Левіафан» (Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. — К., 2000). Для останнього стан природи ототожнювався зі станом війни. «Людина людині — вовк», — твердив Гоббс.

Але Лок не зупиняється на природному стані, тобто первісному суспільстві, а йде далі. За Локом, люди добровільно полишають стан природи і входять у спільноту задля того, щоб разом встановити закони, які захищали б їхні життя і власність: для цього вони визначають суддів для вирішення суперечок, накладання покарань тощо. Тобто людина віддає спільноті право карати за злочини, вчинені супроти самої людини. Але, віддавши це право, людина дістала більше прав, адже вона доєдналася до цивільної спільноти (Donaldson). Тому все, що людина вважала б за потрібне робити для збереження власного життя, у цивільній спільноті врегульовується законами. Люди в такий спосіб встановлюють цивільний стан, позбуваючися своїх природних свобод, які обмежувалися власною силою; натомість здобувають свободу, обмежену загальною волею. З формуванням цивільного стану люди здобувають моральність, а також справедливість, про що згодом говоритиме Жан-Жак Руссо.

3. Власність. У стані природи, за Гоббсом, людина має право на збереження, яке є природним правом, так само, як вважає і Лок: однак для Гоббса, відповідно до цього права, людина має право на все — все, що вважатиме необхідним для цієї мети. Тобто теоретично лімітоване право на власне збереження на практиці стає необмеженим

правом на будь-що. Гоббс приймає так званий принцип «практичної раціональності», за яким людина може привласнювати все, що вважає за потрібне. Але для Лока тут уже перестає діяти стан природи, а входить у дію стан війни. Це відбувається з таких причин. Власність для Лока — надзвичайно вагомий концепт, тому його внесок у політичну теорію вважається дуже важливим. Позбавлені власності лише раби, а рабство — найганебніше, що може бути, оскільки кожна людина народжується вільною. Люди поєднуються у спільноту заради власного збереження і для збереження своєї власності, тобто свого майна. Про це автор неодноразово говорить у різних контекстах. Те, до чого хтось доклав труду, переходить у його власність (II, 26 тощо). А якщо хтось втручається в чийсь власність, то людина має повне право захищати і себе, і свою власність: якщо такого захисту не забезпечує спільнота, то людина переходить знов у стан природи, оскільки змушена захищати сама себе, адже люди, за Локом, поєднуються у спільноту задля збереження самих себе і захисту своєї власності. Майно — важлива складова свободи людини, яка належить не тільки їй особисто, а також її нащадкам. Тому відбирати майно ніхто не має права (II, 182). Зважаючи на важливість концепту власності в «Трактатах», дослідники й досі сперечаються, що саме мав на увазі автор у певних місцях: дехто (Macpherson) сприймає Лока як захисника необмеженого капіталістичного нагромадження, інші (Ryan; Tully) вважають, що це не так. Менше з тим, погляди Лока на власність, на працю, на природні блага і їх присвоєння викликають багато питань навіть у стосунку сучасних спільнот чи «республік», як їх називає автор. Властиво, *commonwealth* — ключовий термін Лока, адже «рес публіка», на відміну від *state* — «держави», позначає новий тип цивільного суспільства, «загальну справу», спільноту. Лок не мав на увазі якесь «государство» чи щось подібне: адже термін передбачає «государя», чого не існує в республіці, чи *commonwealth*, чи «спільноті».

4. На цьому терміні засновується наступний важливий концепт — погодження чи згода всіх членів спільноти чи республіки підпорядковуватися тому чи іншому правлінню. Лок починає з окремих осіб у стані природи, де ніхто не підпорядкований легітимному правлінню, яке посідає владу створення законів і врегулювання суперечок. Саме звідси, із такого стану свободи й незалежності, автор на основі добровільного погодження кожної окремої людини виводить політичну спільноту. Тобто власне погодження — це той механізм, завдяки якому утворюються

політичні спільноти, а кожен може стати їх членом, лише виразивши свою згоду (II, 122). Однак тут постає проблема: заледве когось питимуть сьогодні, чи він хоче жити в тій чи іншій країні: що ж тут говорить автор? Лок для цього подає доктрину так званої мовчазної згоди. Тобто кожен, хто, скажімо, йде дорогою, яка пролягає в певній країні, уже надав свою мовчазну згоду поводитися відповідно до чинних позитивних законів. Нагадаймо, що термін «позитивний» закон використовується у значенні «домовлений» чи «укладений» закон, на відміну від природного закону, який існує сам по собі, незалежно від територіального обмеження. У такому значенні потрібно розуміти термін наскрізно по тексту, як, зрештою, це маємо у схоластичній літературі (Содомора П. Терміносистема Святого Томи з Аквіну. — Львів, 2010). Однак тут не намагатимемося вичерпно подати основні концепти, на які натрапить читач у «Двох трактатах»: за бажання це можна вивчити докладніше, оскільки існує доволі багато літератури щодо цього питання.

III. Дещо про переклад

Зрозуміло, текст писаний англійською мовою. Але це не та англійська, яку ми чуємо, розуміємо, сприймаємо сьогодні. Ця мова ще не була такою. Вона дещо інакша: такий собі свого роду постготичний вияв англійської, наче повністю зрозумілої й очевидної мови, хоча й не завжди. Подекуди трапляються складні й незвичні, у стилі латинського періоду, описи тих чи інших явищ, виклади думок, пояснення фактів. Важливими є довгі періоди в тексті: відтворювати українською їх важко, не кажучи вже про те, що наявність довгих речень ускладнює прочитання українського тексту. Однак потрібно звикнути до стилю Лока: попри новітність, він був нащадком великих схоластів, що не могло не залишити свого сліду. Довгі речення мають своє смислове навантаження, короткі — своє, і все це є стилем автора, який має таке саме важливе значення в передаванні загального смислу, як і лексичний матеріал, яким послуговується автор.

Саме тому з огляду на сучасну семантику довелося вдатися до певних коректив щодо лексичного звучання твору: наприклад, слово *prince*, зважаючи на його доволі «казкову» конотацію в українській мові, після багатьох нарад і консультацій з авторитетними джерелами вирішено подавати як «правитель», оскільки такий варіант перекладу тримає читача в реальному світі.

Варто звернути увагу читача на те, що це не перший український переклад цього твору: праця Лока вже перекладалася українською раніше (Джон Лок. Два трактати про врядування. — Київ, 2001). Явище множинності перекладу одного й того самого твору доволі поширене в літературах різних країн, оскільки є виправданим. Априорі очевидно, що неможливо на всі сто відсотків точно, докладно, зрозуміло перекласти твір з однієї мови на іншу, та ще і якщо оригінал і переклад розділені значним часовим проміжком. Тому створення другого перекладу цього ж твору має свої виправдані підстави. Не вдаючись до аналізу попереднього перекладу, оскільки такого завдання не ставилося, скажемо лишень, що від часу його створення сталося багато подій, які залишили свій слід у розвитку української нації. Дві нещодавні революції в Україні, як і в часи Лока в Англії, не минули безслідно. Відповідно, багато понять і тверджень постають у новому світлі. Це вплинуло як на переклад окремих ключових фраз тексту, так і на тлумачення більших уривків твору.

Незважаючи на поважний вік, текст дуже актуальний, а особливо — друга частина: зовсім не дивно, що твір міг підштовхнути до революції. Надзвичайна актуальність тексту виявляється не лише поза часовим аспектом, але й поза просторовим: перекладаючи текст, неможливо було позбутися враження, що його написано якщо не про нас, українців, то для нас. Можливо, це суб'єктивні відчуття, але щось щемить десь глибоко всередині, коли читаємо: «Люди не так легко позбавляються попередніх форм правління, як дехто може собі гадати. Їх надзвичайно важко переконати виправити очевидні недоліки тієї системи, до якої вони звикли» (II, 223). Або ж прочитавши, що «спільнота завжди залишає за собою верховну владу вберігати себе від зазіхань і замислів будь-кого іншого, навіть своїх законодавців, щойно вони стають надто немудрими чи надто негідними, щоб замислювати і здійснювати задуми супроти свободи і власності підлеглих» (II, 149), чи не ловимо себе на думці, що в цих словах міститься ідея української Революції Гідності? Або, критикуючи (анонімно) Томаса Гоббса, Лок пише: деякі теоретики «переконують, що правитель має зовсім інші, відмінні від суспільного блага інтереси, оскільки не був для цього створений: а в цьому корінь і те джерело, від якого походять практично всі негаразди і безлади» (II, 163) — чи не видається, що якимось так осмислювали (сумніваюся, чи справедливо використано минулий час) себе наші можновладці? Усі ми мали можливість

бачити, що сталося й досі відбувається. Вже з самого твору видно, що його автор принаймні передчував, якщо не усвідомлював, незгасну часову і просторову його актуальність. Адже, використовуючи терміни для назв різних правителів, Лок говорить ось що: «Тому такий чоловік, хоч би як він іменувався — чи цар, чи великий сеньйор, чи як кому подобається» (II, 91). До переліку залишається додати лиш сучасний термін, і матимемо повністю актуальну картину, як видно далі по тексту твору. Та й навіть питання рабства, попри, так би мовити, архаїчність, постає в цьому творі в іншому аспекті, тож і сьогодні, придивившись пильніше, бачитимемо прояви неорабства, якщо вчитаемося в рядки: «Вважаю, що ці люди, втративши ... свободу і маєтки, потрапили у стан рабства, який не дозволяє жодної власності: у цьому стані їх не розглядають як якусь частину цивільної спільноти, головною метою якої є збереження власності» (II, 85). Хто з цим не погоджується — нехай доведе протилежне, а не просто заперечить сказане, як говорить сам Лок у «Передмові».

Справді, у вічній актуальності твору полягає його геніальність. Але це ще не все про «Трактати». У творі читач знайде дуже багато повчального і корисного про первинний осередок спільноти — сім'ю, стосунки батьків та дітей. Спростовуючи викривлені й неправильні уявлення своїх попередників про ці стосунки, Лок докладно описує, що і як є насправді: а що це саме так, ми розуміємо, засновуючись на природному законі, який є один для всіх людей. Цікаво: Лок, хоча й ніколи не мав дітей, переконливо доводить, що батьки зобов'язані дати дітям належну освіту, а діти зобов'язані шанувати своїх батьків (II, 68). Не зрозуміло тільки, звідки автор дістав такі знання, таке делікатне відчуття природи батьківства, якщо не мав можливості здобути їх з досвіду: адже, всупереч Декартові, вважав, що людина народжується «чистою дошкою», без жодних вроджених ідей. Невідомо, що відповів би Лок на цей закид супроти його чистого емпіризму, але залишмо це на розсуд дослідників. Тому хотілося б побажати читачеві легкого читання цієї доволі складної книги: отож плакаємо надію, що нове українське видання мало б також змінити хоч дещо у свідомості наших людей.

ПЕРЕДМОВА

Читачу, ось тут маєш початок і кінець дискурсу про правління; а яка доля спіткала ті сторінки, які повинні були б виконувати його середину, оскільки їх було більше, ніж усього іншого, — про це не вартує тобі оповідати. Адже сподіваюся: те, що залишилося, є достатнім для зміцнення трону нашого великого збавителя, нашого дійсного короля Вільяма*, для утвердження його титулу також і волею народу. Адже, як один-єдиний повноправний з усіх урядів, він утримує його найповніше та найочевидніше з-поміж усіх володарів у християнському світі; а також для того, щоб виправдати перед усім світом англійський народ, який, люблячи свої праведні та природні права та усвідомлено їх зберігаючи, врятував націю саме тоді, коли вона була на межі рабства та руйнації**. Якщо ж на цих сторінках є такий доказ — адже, якщо лестити самому собі, він має там бути, — то не буде великої шкоди від втрати інших, оскільки читач може задовольнитися й без них. Адже, як можу собі уявити, я не матиму ані часу, ані нахнення повторювати свою працю, виконуючи втрачену частину

* Вільгельм III, принц Оранський — правитель Нідерландів, запрошений об'єднаною опозицією (парламент, англіканське духовенство, містяни, землевласники) в Англію 1688 року очолити переворот проти короля Якова II, події дістали назву Славна революція. Король Англії та Шотландії (1688–1702). 1689 року парламент ухвалив Біль про права, що суттєво обмежував права англійського короля, поклавши край абсолютизму. (Тут і далі прим. пер., якщо не зазначено інше).

** Ідеться про кризу британської монархії. (Див. детальніше: Harris, Tim (2006). *Revolution: The Great Crisis of the British Monarchy, 1685–1720*).

своєї відповіді та відстежуючи знову ж сера Роберта* по всіляких закутках і затінках, на які можна натрапити в різноманітних відгалуженнях його чудернацької системи. І король, і основна частина нації відтоді так рішуче відкинули його гіпотезу, що, вважаю, ніхто й надалі не матиме ані впевненості, щоб як прихильник рабства повстати супроти нашої загальної безпеки, ані слабкості, щоб піддатися омані суперечностей, зодягнених у популістський стиль пишно оздоблених речень. Адже, якщо хтось самотужки доклататиме зусиль для того, чого не торкаємося тут, щоб позбавити оповідки сера Роберта суцвіть сумнівних тверджень, та намагатиметься звести його слова до прямих, точних та зрозумілих речень, а тоді ще й зіставить одні з іншими, то він швидко вдовольниться: ще ніколи такий безглуздий блуд не викладався такою милозвучною мовою.

Якщо ж хтось вважає даремним досліджувати всі праці докладно, то нехай хоча б зробить експеримент і дослідить ту частину, де йдеться про узурпацію: і нехай, застосувавши все своє вміння, спробує, чи буде можливо зробити твердження сера Роберта зрозумілими, або узгодити їх з його власними думками, чи навіть зі здоровим глуздом. Я не говорив би про чоловіка, який уже не може відповісти, так відверто, якби церковні високопосадовці останніх років публічно не визнали його доктрину, проголосивши її в наш час божественною. Важливо виразно показати тим, хто, називаючи себе вчителями, так небезпечно заводять на манівці інших, який власне авторитет має їхній патріарх, за яким вони так сліпо йдуть: щоб вони або забрали назад ту безпідставну облуду, яку напустили і яку не можна підживлювати, або виправдали ті начала, які вони проповідували, видаючи їх за Євангеліє, — хоча й автор є не ким іншим, як англійським дворянином. Адже я ані не писав би проти сера Роберта, ані не намагався б виявити його хиби, неадаптованість і недостатність (чим він так сильно вихваляється, стверджуючи, що повністю засновується на цьому) доказів із Письма, якби не ті люди між нами, які, возвеличуючи його книги та вихваляючи його вчення, зберегли б мене від закидів, що я пишу супроти мертвого супротивника. Їх ревність щодо цього неймовірна — я не можу сподіватися на милість у тому випадку, якщо завдам шкоди його авторитету. Натомість хотілося б, щоб вони так само прагнули виправити

* Йдеться про Роберта Філмера (1588–1653) — поборника абсолютної монархії та про його твір *Patriarcha*.

ту шкоду, яку заподіяли істині та спільноті, зваживши на справедливість твердження, що не можна гірше зашкодити правителю і народові, аніж пропагуючи хибні поняття про правління, щоб врешті не було причин скаржитися на «церковних глашатаїв». А якщо хтось, справді занепокоївшись віднаходженням істини, намагатиметься спростувати мою гіпотезу, то я обіцяю або визнати свою помилку, отримавши достатні докази, або ж пояснити складні місця. Однак він повинен пам'ятати про дві речі.

Перше: загальні зауваження щодо якихось висловлювань чи випадкових місць розповіді не можуть бути відповіддю на мою книгу.

Друге: я не прийматиму ганьблення як аргумент, ані не вважатиму його гідним уваги, однак я завжди прагнутиму надати вичерпну відповідь кожному, хто матиме достойні аргументи і представить поважні докази для своїх сумнівів.

Тож я не маю більш нічого, хіба лиш вказати читачеві, що цитати стосуються безпосередньо тексту нашого автора, а з позначкою «O» — його зауваг щодо Гоббса, Мілтона та інших, і що цитовані сторінки завжди подаються за його виданням «Патріарха» 1680 року.

ТРАКТАТ ПЕРШИЙ

Хибні принципи і підвалини сера Роберта Філмера
та його послідовників викрито і розкритиковано

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](https://nashformat.ua)

Розділ I

1.

Рабство — такий огидний і мізерний вияв людини, такий прямо протилежний до гордого духу та відваги нашої нації, що важко повірити в те, що *англієць*, а до того ж дворянин, міг би його обстоювати. А й справді, я мав би сприймати «Патріарха» сера Роберта Філмера, як і будь-яку іншу розвідку, яка переконує всіх у тому, що вони раби і повинні бути лише рабами, як ще одне вправління в мудрослів'ї, на зразок праці того, хто творив хвалебні оди Неронові*, а не як серйозний науковий твір у повному значенні слова: якби поважність назви, стиль роботи, малюнок** на титульній сторінці, а також похвала, що підкреслює його, не змусили мене повірити, що як автор, так і видавець мали поважні наміри. Отож, сповнений надії, я взяв книжку до рук та прочитав її щонайуважніше як розвідку, яка зчинила такий галас своєю появою. Однак не можу не визнати свого надзвичайного подиву, що в книзі, яка мала за мету закувати в кайдани все людство, я не знайшов нічого іншого, як линву з піску, корисну хіба що для тих, які професійно лиш пускають порох в очі й засліплюють людей, щоб легше зводити їх на манівці. Правду кажучи, ця книга аж ніяк не наділена такою силою, щоб узяти в кайдани тих, хто тримає очі розплющеними, — принаймні аби розуміти, що ті кайдани — не що інше, як поганенька окраса, хай скільки докладено старань для їх показного блиску.

* Ідеться про памфлет італійського фізика, винахідника Джероламо Кардано (1501–1576), де Нерона представлено мудрим політиком. (Прим. ред.)

** У виданні *Patriarcha, or the Natural Power of Kings* (London, 1680) на фронтисписі подано портрет короля Карла II. (Прим. ред.)

2.

А хто вважає, що я поводжуся надто вільно, без жодних засторог говорячи про чоловіка, який є великим прихильником абсолютної влади та ідолом для тих, що її сповідують, я закликаю його бодай один раз зробити невеличку послугу тому, хто навіть після прочитання книги сера Роберта не може не вважати себе вільною людиною, наскільки це дозволяють йому закони. Знаю напевне: не буде провиною так вважати, хіба що комусь, хто краще обізнаний з долею цієї праці, аніж я, не відкрилося, що ця розвідка, яка пролежала в забутті так довго, вигулькнула на світ відібрати в нього всю свободу силою своїх аргументів, і що відтоді ця коротка модель нашого автора стала взірцем, наче на Горі*, а також досконалим зразком політики на майбутнє. Його систему викладено в коротких гаслах — не більше, аніж ось що:

«Усіляке правління є абсолютною монархією».

А буде він її на ось таких засадах:

«Жодна людина не народжується вільною».

3.

Останнім часом постало серед нас покоління людей, які радо лестять правителям, маючи на думці, що лише їм належить божественне право на абсолютну владу: тож нехай усі закони, за якими їм надано повноваження для правління, а також усі умови, згідно з якими вони приймають свою владу, будуть такими, як їм заманеться; а також і їхні зобов'язання дотримуватися цих законів, — дарма що вони так міцно скріплені врочистими клятвами та обіцянками. Задля прокладання шляху для цієї доктрини вони повністю заперечили загальнолюдське право на природну свободу; завдяки цьому вони не лише віддали всіх підданих на щонайбільшу нищість тиранії та приниження, наскільки це їм притаманно, але водночас підмінили титули й похитнули трони правителів (адже вони також, відповідно до своєї системи, за одним лишень винятком, усі народжені рабами, і за божественним правом є підлеглими безпосереднього Адамового спадкоємця). Вони наче спорядили військовий похід супроти будь-якого правління, підірвавши підвалини людської спільноти задля служіння найшвидшому зиску.

* Тобто на горі Синай, де Мойсей отримав скрижалі з Божими заповідями.

4.

Однак ми зобов'язані вірити їм і цьому їхньому пустослів'ю, коли вони промовляють до нас: «усіх нас породжено рабами, і ними нам необхідно бути, з цим нічого не поробиш; у життя і рабство ми входимо водночас, і тому аж ніяк не можемо позбутися останнього, не розлучившись із першим». Ані Писання, ані розум, я в цьому впевнений, ніде не свідчать ні про що подібне, попри ось цей галас про божественне право, так начебто божественна влада віддала нас необмеженій волі когось іншого. Дивовижний стан усього людства, до того ж ще й такий, помітити який вони не спромоглися аж до цього пізнього століття! Адже, хай як сер Роберт Філмер намагався засудити новітність протилежної думки (*Патр.*, с. 3), все ж, я вважаю, йому буде важко відшукати якесь інше століття чи країну світу, окрім наших, де монархія стверджувалася б як *jus divinum**. А до того ж він визнає (*Патр.*, с. 4), що «Гейвард, Блеквуд, Берклі** та інші мужні поборники права королів загалом ніколи ні про що таке не згадували, натомість одноголосно визнаючи природну свободу і рівність усього людства».

5.

Хто перший поставив це питання на обговорення, ввівши його між нами в моду, і які сумні наслідки були з цього, — я облишу для історичного дослідження чи на згадку сучасникам Сібторпа й Менверінга***, щоб пам'ятали. Своїм завданням сьогодні вбачаю зважити, що сказав про це сер Роберт Філмер, який зайшов найдалі в розвитку цього питання і, як вважають, довів його до довершеності: адже кожен, хто прагне такої самої вишуканості, як французька мова при дворі, довідався від нього і перейнявся короткою політичною системою, як от: «Люди не народжуються вільними, і тому не можуть вільно вибирати ані правителів, ані форму правління. Правителі наділені абсолютною владою за божественним правом: адже раби не мають права ані на договір, ані на згоду. Адам був абсолютним монархом, а отже — й усі правителі відтоді й дотепер».

* «Боже право» (*лат.*).

** Джон Гейвард (1564–1627), Адам Блеквуд (1539–1613), Вільям Берклі (1605–1677) — політичні теоретики-роялісти.

*** Йдеться про проповідників, які обстоювали королівську владу.